

Grote geschiedenis van de Nederlandse taal

Grote geschiedenis van de Nederlandse taal

Deel 1
Middeleeuwen, nieuwe tijd

Jelle Stegeman

Amsterdam University Press

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het dr. Hendrik Mullerfonds, de Gravin van Bylandt Stichting, de J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting ANV Fondsen en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Algemeen-Nederlands Verbond

Omslagontwerp: Gijs Mathijs Ontwerpers

Lay-out binnenwerk: Crius Groep, Hulshout

Afbeelding omslag: Pieter Bruegel de Oude, fragment schilderij *Nederlandse spreekwoorden* (oorspronkelijke titel: *De dwaasheid van de wereld*), Gemäldegalerie der Staatlichen Museen zu Berlin (vgl. 5.1.3.4.4., afb. VI-VII). Voor een toelichting op de afgebeelde spreekwoorden zie de laatste pagina van dit boek.

Afbeelding schutblad voor: *Hebban olla uogala* (vgl. 3.2.3.1.), Bodleian Library, Oxford, codex 340, fol. 169 vers.,

Afbeeldingen schutblad achter: brief van Rembrandt aan Constantijn Huygens (vgl. 5.2.2.2.) van 27 januari 1639, Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Hs. S2b.

ISBN 978 94 6298 925 2 [set]

e-ISBN 978 90 4854 176 8 [set]

NUR 620

© J. Stegeman / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voorwoord

Waarom verwachtten *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* uitgerekend in 1930 de spoedige ondergang van het Nederlands? Hoe is het mogelijk dat ondanks die prognoses tegenwoordig meer dan 24 miljoen mensen in het Algemeen Nederlands kunnen communiceren terwijl er in 1900 minder dan honderdvijftigduizend ABN spraken? Hoe zagen de eerste vormen van het Nederlands eruit, hoe heeft het zich ontwikkeld?

Tallose van dergelijke vraagstukken, die in de volgende hoofdstukken ter sprake komen, hebben mij ook bij het schrijven van dit boek steeds weer gefascineerd. Bij het samenstellen van deze biografie van het Nederlands heb ik me gebaseerd op onderzoek van specialisten op de meest uiteenlopende gebieden van de neerlandistiek. Dat zij taalverschijnselen soms op een andere wijze zouden beschrijven en een andere invalshoek hadden gekozen dan ik, besef ik maar viel niet te voorkomen.

Eerder heb ik een handboek over Nederlandse taal en taalcultuur voor een Duits lezerspubliek uitgegeven (Stegeman 2014 [a], Stegeman 2016). Tot mijn grote dankbaarheid hebben indertijd de volgende specialisten het desbetreffende Duitse manuscript aangevuld en verbeterd: Amand Berteloot, Cor van Bree, Elvira Glaser, Donald Haks, Joop van der Horst, Theo Janssen, Jan Noordegraaf, Henri Schoenmakers en Stefan Sonderegger. Hun commentaren heb ik ook verwerkt in deze Nederlandstalige monografie.

Bij het schrijven van deze geschiedenis van het Nederlands heb ik zo veel mogelijk rekening gehouden met de nieuwste stand van de wetenschap. Anders dan in genoemd handboek geef ik bijvoorbeeld wetmatige taalontwikkelingen volgens onlangs gepubliceerde schema's weer. Mede op basis van het nieuwste literatuurhistorisch onderzoek besteed ik tevens de nodige aandacht aan de communicatieve dimensies van het taalgebruik resp. aan het belang van esthetische communicatie voor de geschiedenis van het Nederlands. Kortgeleden gepubliceerde studies boden mij bovendien de mogelijkheid de status en de levensvatbaarheid van het Nederlands uitvoerig te belichten.

Cruciale hulp bij het persklaar maken van deze monografie heeft mijn grote liefde Margot verleend. Voor het uitzonderlijk vele werk dat zij daarvoor heeft verzet zoals de correctie van de tekst, de geestdodende controle van citaten, literatuurverwijzingen resp. de bibliografie en de samenstelling van het register ben ik haar buitengewoon dankbaar. Henri Schoenmakers, Chris De Wulf en Beatrice Schenk ben ik uiterst erkentelijk voor hun hulp bij het redigeren van de tekst en voor hun waardevolle opmerkingen, correcties en aanvullingen, Inge van der Bijl (AUP) en Hugo Stegeman voor hun assistentie bij het samenstellen van het register.

Voorts dank ik het dr. Hendrik Mullerfonds, de Gravin van Bylandt Stichting, de J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting ANV Fondsen en het Prins Bernhard Cultuurfonds voor de financiële steun. Mede hierdoor kon deze kostbare uitgave in een ook voor het boekenbedrijf moeilijke tijd tot stand komen.

Het door derden gekozen eerste woord in de titel van dit boek belooft wellicht te veel. Toch hoop ik dat deze geschiedenis van het Nederlands omvangrijk genoeg is voor zowel lezers die specifieke taalhistorische informatie zoeken als voor diegenen die zich een algemeen overzicht willen verschaffen van de ontwikkelingsgang van het Nederlands.

Jelle Stegeman

Indeling deel 1 en 2

Deel 1 Middeleeuwen, nieuwe tijd

Voorwoord	5
Indeling deel 1 en 2	7
Afkortingen, tekens, spelling	19
Geografische aanduidingen	31
1. Inleiding	33
2. Duutsce tonge De Germaanse genen van het Nederlands	57
3. Spraken mundis minis Oudnederlands in de vroege en volle middeleeuwen (tot 1150)	115
4. Misselike tonghe Middelnederlands in de volle en late middeleeuwen (1150-1500)	209
5. Der vaderen werk De ontwikkeling van het Nieuwnederlands tot een bovenregionale cultuurtaal in de vroege nieuwe tijd (1500-1650)	345
6. Het Agtbaerste Gebruik Consolidatie en reglementering van het Nederlands in de late nieuwe tijd (1650-1795)	581

Deel 2 Nieuwste tijd

Indeling deel 1 en 2	705
7. Het zelve volk, 't zelve in tael Het Nederlands in de Franse tijd en tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1795-1830)	715

8. Verlos ons van den preektoon, Heer! Verbreiding en reglementering van het bovenregionaal Nederlands in de negentiende eeuw na het ontstaan van België (1830-1900)	797
9. De spraakmakende gemeente aan het woord Doorbraak van het 'Algemeen Beschaafd Nederlands' in de eerste helft van de twintigste eeuw (1900-1945)	927
10. Eenheid in verscheidenheid Het Algemeen Nederlands sinds de Tweede Wereldoorlog (1945-heden), taalinterne ontwikkelingen in de nieuwste tijd	1015
11. Open einde Consolidatie, status en vitaliteit van het Algemeen Nederlands	1177
Enkele filologische hulpmiddelen	1209
Bibliografie	1217
Register	1265

Inhoudsopgave deel 1

Voorwoord	5
Indeling deel 1 en 2	7
Inhoudsopgave deel 1	9
Afkortingen, tekens, spelling	19
Geografische aanduidingen	31
1. Inleiding	33
1.1. Uitgangspunten	33
1.1.1. Object en perspectief	34
1.1.2. Periodisering	37
1.2. Methode van beschrijven	41
1.2.1. Interne en externe constanten en variabelen	41
1.2.2. Verbale communicatieprocessen	43
1.3. Wijze van behandeling	47
1.3.1. Opbouw	47
1.3.2. Terminologie	48
2. Duitse tonge	
De Germaanse genen van het Nederlands	57
2.1. Van Proto-Indo-Europees naar Westgermaans (tot 500 n. Chr.)	58
2.1.1. Het deltagebied tussen Somme en Eems	58
2.1.1.1. Prehistorie	58
2.1.1.2. De Romeinse tijd	61
2.1.2. De wording van Westgermaanse taalvariëteiten	66
2.1.2.1. Vroegere pogingen tot reconstructie van oudere stadia binnen het Germaans	66
2.1.2.2. Overzicht van de ontstaansgeschiedenis van Germaanse taalvariëteiten	74
2.2. Voorbodes van het Nederlands in de oudste bronnen	77
2.2.1. Voorbeelden van in het Nederlands bewaard woordmateriaal uit de oudheid	77
2.2.2. Oudnederlandse kenmerken van een zin uit ca. 425 n. Chr.	79

2.3. Doorwerking van het Indogermaans respectievelijk Germaans in het Nederlands	80
2.3.1. Klankverandering	81
2.3.1.1. Germaanse obstruentverschuiving	82
2.3.1.2. Grammaticale wisseling	83
2.3.1.3. Accentverschuiving	85
2.3.1.4. Veranderingen in het vocalisme	87
2.3.1.5. Vernieuwing van de ablaut	93
2.3.2. Morfologische en syntactische vernieuwingen	99
2.3.2.1. Veranderingen in vormcategorieën van de werkwoorden	99
2.3.2.2. Zwakke vervoeging	103
2.3.2.3. Vernieuwing van casus en numerus	106
2.3.2.4. Veranderingen in de categorieën van de substantieven en adjectieven	107
2.3.3. Lexicon	109
2.3.3.1. Voorbeelden van woordvorming in het Germaans	110
2.3.3.2. Erfwoorden	111
2.3.3.3. Ontleningen	111
3. Spraken mundis minis	
Oudnederlands in de vroege en volle middeleeuwen (tot 1150)	115
3.1. De genese van het Nederlands	116
3.1.1. Het deltag gebied tussen Somme en Hunze als deel van grotere rijken	116
3.1.1.1. De Merovingische tijd	116
3.1.1.2. De Karolingische tijd	119
3.1.2. Van Oudwestgermaans naar Oudnederlands	124
3.1.2.1. De plaats van het Nederlands binnen de Germaanse talen	124
3.1.2.2. Consolidatie van Westgermaanse vernieuwingen in het Nederlands	126
3.1.2.3. In het Nederlands bewaarde Ingweoonse kenmerken	129
3.1.2.4. Uitkristallisering van het vroegste Nederlands	130
3.1.2.4.1. De betekenis van het vertalen naar het Oudnederlands	130
3.1.2.4.2. Vernederlandsing van klanksystemen, morfologie en woordenschat	131
3.1.2.5. Verbreiding van het Nederlands in wording	143
3.1.2.6. Bronnen en taalfuncties van het Oudnederlands	151

3.2.	Voorbeelden van Oudnederlandse teksten	160
3.2.1.	Toverspreuken en bezweringsformules	160
3.2.2.	Religieuze teksten	161
3.2.2.1.	De belijdenis van bekeerlingen met de woorden van de <i>Utrechtse doopbelofte</i>	161
3.2.2.2.	De noodkreet van een psalmist in de <i>Wachtendonckse psalm 68</i>	162
3.2.2.3.	De eerste poëzievertaling in het Nederlands: regels uit de <i>Egmondse Williram</i>	166
3.2.3.	Persoonlijke notities	167
3.2.3.1.	De poëtische woorden van de <i>probatio pennae Hebban olla uogala</i>	167
3.2.3.2.	Een Oudnederlands compliment voor de kloostergemeenschap: <i>Tesi samanunga vvas edele unde scon</i> a	168
3.3.	Kenmerken van het Oudnederlands	168
3.3.1.	Grafemen en klanken	169
3.3.1.1.	Vocalisme	170
3.3.1.2.	Consonantisme	174
3.3.1.3.	Ingweoonse klankverschijnselen	178
3.3.2.	Syntaxis en morfologie	179
3.3.2.1.	Kenmerken van naamwoordelijke constituenten	181
3.3.2.1.1.	Genus	182
3.3.2.1.2.	Verbuiging, casus	183
3.3.2.1.3.	Zelfstandige naamwoorden	183
3.3.2.1.4.	Bijvoeglijke naamwoorden	188
3.3.2.1.5.	Lidwoorden	189
3.3.2.1.6.	Voornaamwoorden	190
3.3.2.2.	Kenmerken van werkwoordelijke constituenten	192
3.3.2.2.1.	Zelfstandige werkwoordelijke woordgroepen	192
3.3.2.2.2.	Afhankelijke werkwoordelijke woordgroepen	194
3.3.2.2.3.	Het werkwoordsysteem	194
3.3.2.2.4.	Modus en tempus	197
3.3.2.2.5.	Sterke verbuiging	197
3.3.2.2.6.	Zwakke verbuiging	200
3.3.3.	Lexicon	202
3.3.3.1.	Voorbeelden van woordvorming	203
3.3.3.2.	Inheemse woorden	206
3.3.3.3.	Lexicale ingweonismen	206
3.3.3.4.	Overige substraat- en leenwoorden	207

4. Misselike tonghe

Middelnederlands in de volle en late middeleeuwen (1150-1500)	209
4.1. Ontwikkeling en verbreiding van vormen van het Middelnederlands	209
4.1.1. De Lage Landen in de volle en late middeleeuwen	210
4.1.1.1. Toenemende zelfstandigheid van de gewesten (1150-1305)	210
4.1.1.2. Streven naar hegemonie in de Lage Landen (1305-1482)	216
4.1.1.3. Politieke ommekeer tijdens het regentschap van Maximiliaan (1482-1493)	222
4.1.2. Communicatie in het Middelnederlands	224
4.1.2.1. Onderwijs	224
4.1.2.2. Productie en beschikbaarheid van teksten	227
4.1.2.3. Vrome woorden in de moedertaal	230
4.1.2.4. Hoofse taalcultuur	231
4.1.2.5. Burgers aan het woord	232
4.1.3. De status van het Middelnederlands	236
4.1.3.1. Eenheid en verscheidenheid van het Middel- nederlands	237
4.1.3.2. De benaming van de moedertaal door de bewoners van de delta	239
4.1.3.3. De bovenregionale werkzaamheid van de Middel- nederlandse schrijftaal	245
4.1.3.4. Officiële erkenning van het Nederlands in de middeleeuwen	249
4.1.3.5. Bronnen en taalfuncties van het Middelnederlands	250
4.2. Voorbeelden van Middelnederlandse teksten	258
4.2.1. Literatuur	258
4.2.1.1. Bruuns poging om een vos in te dagen in <i>Van den vos Reynaerde</i>	258
4.2.1.2. Augustins scheldpartij in <i>Mich heeft een ridder, die waldoen haet</i>	266
4.2.1.3. Al schakend dichten met Matthijs de Casteleins <i>Rethorike Extraordinaire</i>	268
4.2.1.4. Ieder op weg naar het einde: fragment uit <i>Elckerlijc</i>	269
4.2.1.5. Een weduwe als beloning voor een trouwe ridder in <i>Karel ende Elegast</i>	273
4.2.1.6. Liederen, epische en lyrische gedichten	274
4.2.2. Brieven	279
4.2.2.1. Vrome wensen van Hadewijch in haar brief aan een vriendin	279
4.2.2.2. Een liefdesbrief op rijm	279

4.2.3.	Geschiedkundig en didactisch werk	281
4.2.3.1.	De Guldensporenslag in Lodewijk van Velthems <i>Spiegel Historiael</i>	281
4.2.3.2.	De moord op graaf Floris V van Holland in Melis Stokes <i>Rijmkroniek van Holland</i>	282
4.2.3.3.	Heldendaden van een trouwe viervoeter in Jacob van Maerlants <i>Der naturen bloeme</i>	284
4.2.4.	Religieuze teksten	285
4.2.4.1.	Hendrik van Veldeke over de ideale ligging van Maastricht in zijn <i>Sint Servaes</i>	285
4.2.4.2.	De schepping volgens Jacob van Maerlant in zijn <i>Rijmbijbel</i>	286
4.2.4.3.	Verleiding van een non: fragmenten uit de <i>Beatrijs</i>	288
4.2.4.4.	Psalm 68 volgens een <i>Duytsce psolter</i>	291
4.2.5.	Ambtelijke teksten	293
4.2.5.1.	Gentse leprozenstatuten	293
4.2.5.2.	<i>Schepenbrief van Bochoute</i>	294
4.2.5.3.	Voorschrift voor middeleeuwse ambtenaren in het <i>Groot Privilege</i> om Nederlands te gebruiken	295
4.3.	Kenmerken van het Middelnederlands	296
4.3.1.	Grafemen en klanken	298
4.3.1.1.	Vocalisme	301
4.3.1.2.	Consonantisme	304
4.3.1.3.	Regionale verscheidenheid van klanken	307
4.3.2.	Syntaxis en morfologie	313
4.3.2.1.	Kenmerken van naamwoordelijke constituenten	314
4.3.2.1.1.	Genus, sterke en zwakke verbuiging	315
4.3.2.1.2.	Flexie, casus	318
4.3.2.1.3.	Meervoudsvormen	320
4.3.2.2.	Kenmerken van werkwoordelijke constituenten	321
4.3.2.2.1.	Zelfstandige werkwoordelijke woord- groepen	324
4.3.2.2.2.	Afhankelijke werkwoordelijke woord- groepen	325
4.3.2.2.3.	Modus, tempus, numerus	327
4.3.2.2.4.	Negatie	331
4.3.2.3.	Regionale verscheidenheid van grammaticale kenmerken	332
4.3.3.	Lexicon	335
4.3.3.1.	Voorbeelden van woordvorming	337
4.3.3.2.	Inheemse woorden	339

4.3.3.3.	Voornaamwoorden	340
4.3.3.4.	Ingevoerde leenwoorden, uitgevoerde inheemse woorden	340

5. Der vaderen werk

	De ontwikkeling van het Nieuwnederlands tot een bovenregionale cultuurtaal in de vroege nieuwe tijd (1500-1650)	345
5.1.	Verbreiding en cultivering van het Nieuwnederlands in de vroege nieuwe tijd	346
5.1.1.	Politieke en maatschappelijke vernieuwingen in de Lage landen	346
5.1.1.1.	De Nederlanden onder de Habsburgers (1493-1555)	346
5.1.1.2.	De gewesten tijdens de Opstand (1555-1598)	354
5.1.1.3.	Economische en culturele opbloei in tijden van onderlinge strijd, oorlog en vrede (1598-1648)	365
5.1.1.4.	De Noordelijke Nederlanden als refugium en reisdoel	382
5.1.2.	Toenemend gebruik van het Nederlands als communicatiemiddel	386
5.1.2.1.	Scholing en geletterdheid in een burgerlijke maatschappij	387
5.1.2.2.	Productie en verspreiding van gedrukte teksten	396
5.1.2.3.	Verspreiding van het Nederlands in en rond de delta	399
5.1.2.4.	Het Nederlands in overzeese gebieden	406
5.1.3.	Verheerlijking, opbouw en zuivering van de moedertaal	409
5.1.3.1.	De traditie van een Nederlandse verkeers-, bestuurs- en literatuurtaal	410
5.1.3.2.	Toenemend aanzien van de moedertaal	411
5.1.3.3.	Het streven naar cultivering van het Nederlands	417
5.1.3.3.1.	Pogingen tot regeling van de spelling	419
5.1.3.3.2.	Aandacht voor de grammatica	427
5.1.3.3.3.	Inventarisatie van de woordenschat	433
5.1.3.3.4.	De strijd van puristen tegen 'vreemde' taalelementen	439
5.1.3.4.	Bronnen en taalfuncties van het Nieuwnederlands in de vroege nieuwe tijd	452
5.1.3.4.1.	Wetenschap	453
5.1.3.4.2.	Kunst	459
5.1.3.4.3.	Godsdienst	461
5.1.3.4.4.	Literatuur	467

5.2. Voorbeelden van Nieuwnederlandse teksten uit de vroege nieuwe tijd	481
5.2.1. Literatuur en kunst	481
5.2.1.1. Lyriek	482
5.2.1.2. Epigrammen	485
5.2.1.3. Karel van Manders bewondering voor de schilder Pieter Bruegel in zijn <i>Schilder-boeck</i>	487
5.2.1.4. Joost van den Vondels mening over de Nederlandse taal in zijn <i>Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste</i>	488
5.2.1.5. Bespotting van andermans taalgebruik in Gerbrand Adriaensz. Bredero's toneelstuk <i>Spaanschen Brabander</i>	490
5.2.1.6. Gecultiveerd proza van een zeeman in het scheeps-journaal van Willem Bontekoe	493
5.2.2. Brieven	498
5.2.2.1. Pieter Cornelisz. Hoofts verbeteringen van taalfouten in een brief aan zijn zoon Arnout	498
5.2.2.2. Rembrandts aanwijzingen om een schilderij goed op te hangen in een brief aan Constantijn Huygens	499
5.2.3. Geschiedkundig werk	501
5.2.3.1. Pieter Cornelisz. Hoofts beschrijving van de inname van Den Briel in <i>Nederlandsche Historien</i>	501
5.2.3.2. De moord op de Vader des Vaderlands in Hoofts woorden	504
5.2.4. Religieuze teksten	506
5.2.4.1. <i>Lucas 19</i> in een evangeliarium en op het schilderij <i>Lezende oude vrouw</i> van Gerard Dou	506
5.2.4.2. <i>Lucas 19</i> in de <i>Statenvertaling</i>	506
5.2.4.3. Psalm 69 in de <i>Statenvertaling</i>	507
5.3. Kenmerken van het Nieuwnederlands	509
5.3.1. Klank en teken	510
5.3.1.1. De weergave van een bovengewestelijk Nederlands	511
5.3.1.2. Vroegere beschrijvingen van vocalen, diftongen en consonanten	516
5.3.1.3. Overeenkomsten en verschillen tussen Nieuwnederlandse, Middelnederlandse en Duitse klankverschijnselen	542
5.3.1.4. Regionale verscheidenheid van klanken	546
5.3.1.5. Interpunctie	548

5.3.2.	Syntaxis en morfologie	551
5.3.2.1.	Kenmerken van naamwoordelijke constituenten	551
5.3.2.1.1.	Genus	553
5.3.2.1.2.	Flexie, casus	555
5.3.2.1.3.	Getal	558
5.3.2.2.	Kenmerken van werkwoordelijke constituenten	560
5.3.2.2.1.	Zelfstandige werkwoordelijke woordgroepen	561
5.3.2.2.2.	Afhankelijke werkwoordelijke woordgroepen	563
5.3.2.2.3.	Opkomst van de negatie met één lexicaal element	565
5.3.2.2.4.	Infinitiefconstructies, infinitieven	565
5.3.2.2.5.	Deelwoordconstructies, deelwoorden	567
5.3.2.2.6.	Modus	569
5.3.2.2.7.	Tempus	570
5.3.3.	Lexicon	571
5.3.3.1.	Voorbeelden van woordvorming	573
5.3.3.2.	Vormvarianten	575
5.3.3.3.	Enkele lexicale veranderingen bij pronomina	577
5.3.3.4.	Leenwoorden	578

6. Het Agtbaerste Gebruik

	Consolidatie en reglementering van het Nederlands in de late nieuwe tijd (1650-1795)	581
6.1.	Het Nederlands als communicatiemiddel in het tijdperk van het rationalisme en de verlichting	582
6.1.1.	De Nederlandse provinciën tussen de grote Europese mogendheden	582
6.1.1.1.	Het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672)	582
6.1.1.2.	De Lage Landen tijdens het bewind van Willem III (1672-1702)	587
6.1.1.3.	Het Tweede Stadhouderloze Tijdperk (1702-1747)	590
6.1.1.4.	Strijd tussen stadhouder en patriotten in het Noorden, inlijving van het Zuiden door Frankrijk (1747-1795)	592
6.1.2.	Contouren van een nationale Nederlandse communicatiegemeenschap	599
6.1.2.1.	Boeken, kranten, spectatoriale geschriften en algemene tijdschriften	600
6.1.2.2.	Verenigingen, maatschappijen en tijdschriften op het gebied van taal en letteren	603

6.1.2.3.	Aandacht voor de Nederlandse taal aan de universiteit	604
6.1.2.4.	Voorbeelden van wetenschappelijke publicaties in het Nederlands	607
6.1.2.5.	Esthetische communicatie in het Nederlands	608
6.1.2.6.	Mobiliteit	612
6.1.3.	Verbreiding van het Nederlands buiten de Republiek	615
6.1.3.1.	De status van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden	615
6.1.3.2.	Het Nederlands in Azië	619
6.1.3.3.	Het Nederlands in Afrika	621
6.1.3.4.	Het Nederlands in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika	622
6.1.4.	Toenemende beregeling van de moedertaal	624
6.1.4.1.	Voortgaande reglementering en codificatie	625
6.1.4.2.	Het vraagstuk van een taalnorm	629
6.2.	Voorbeelden van Nieuwnederlandse teksten uit de late nieuwe tijd	638
6.2.1.	Literatuur	638
6.2.1.1.	Lyrische poëzie en gelegenheidsgedichten	638
6.2.1.2.	Gedichten voor kinderen van Hieronymus van Alphen	644
6.2.1.3.	Elizabeth Wolff en Agatha Deken over literatuur, taal en het leven van alledag in hun <i>Sara Burgerhart</i>	646
6.2.2.	Brieven	651
6.2.2.1.	Brief met een zending kanaries van Hendrikje de Cerff aan haar man Christiaan	651
6.2.2.2.	Brief aan de tweede stuurman van de Hoogkarspel, Coenraad Buyk	651
6.2.3.	Geschiedkundig werk	654
6.2.3.1.	Jan Wagenaars beschrijving van de inname van Den Briel in zijn <i>Vaderlandsche Historie</i>	654
6.2.3.2.	Jan Wagenaars verslag van de moord op Willem van Oranje	657
6.2.4.	Religieuze regels	658
6.2.4.1.	Heyman Dullaert, <i>Aan myne uitbrandende kaerse</i>	658
6.2.4.2.	Psalm 69 in het Afrikaans	659
6.2.5.	Journalistieke teksten	660
6.2.5.1.	Artikel over het gebruik van purismen in <i>De Hollandsche Spectator</i>	661
6.2.5.2.	Artikel over het gebruik van Franse modewoorden in <i>De Hollandsche Spectator</i>	666
6.3.	Enkele kenmerken van het Nederlands uit de late nieuwe tijd	670
6.3.1.	Schrijftaal en gesproken Nederlands	670

6.3.2.	Klanken	673
6.3.2.1.	Hollandse vocalen en diftongen	673
6.3.2.2.	Enkele veranderingen in het consonantensysteem	675
6.3.2.3.	Enkele voorbeelden van uitspraak- en vormvarianten	676
6.3.3.	Syntaxis en morfologie	676
6.3.3.1.	Kenmerken van naamwoordelijke constituenten	676
6.3.3.1.1.	Genus	678
6.3.3.1.2.	Flexie, casus	679
6.3.3.2.	Kenmerken van werkwoordelijke constituenten	682
6.3.3.2.1.	Deelwoordconstructies	683
6.3.3.2.2.	Samentrekkingen	684
6.3.3.3.	Consolidatie van grammaticale kenmerken van het Nieuwnederlands	686
6.3.4.	Lexicon	687
6.3.4.1.	Uitbreiding van de woordenschat	688
6.3.4.2.	Gebruik van leenwoorden	689
6.3.4.3.	Franse leenwoorden	691
6.3.4.4.	Duitse leenwoorden	694
6.3.4.5.	Overige leenwoorden	696
6.3.4.6.	Nederlandse leenwoorden in andere talen	696

Inhoudsopgave deel 2

Indeling deel 1 en 2	705
7. Het zelfde volk, 't zelfde in tael	
Het Nederlands in de Franse tijd en tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1795-1830)	715
7.1. Consolidatie en codificatie van het bovenregionale Nederlands	716
7.1.1. De Lage Landen in het tijdvak van de omwentelingen en staats-hervormingen (1795-1813)	716
7.1.2. De status van het Nederlands in de Franse tijd	725
7.1.2.1. Bevordering van de cultivering van de moedertaal door overheid en particulieren in het Noorden	726
7.1.2.2. Vernieuwing van het onderwijs, toenemende alfabetisering in het Noorden	728
7.1.2.3. Opkomst van Nederlands als universitair vak	730
7.1.2.4. Overheidsmaatregelen om het gebruik van de moedertaal in het Zuiden te belemmeren	732
7.1.2.5. Mislukte onderwijshervormingen en toenemend analfabetisme in het Zuiden	734
7.1.3. Noord en Zuid in de tijd van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1813-1830)	736
7.1.3.1. Invoering van het Nederlands als nationale taal ten tijde van het Verenigd Koninkrijk	739
7.1.3.2. Verspreiding van het Nederlands door de media	742
7.1.3.2.1. Pers	743
7.1.3.2.2. Theater	747
7.1.3.2.3. Publicaties in boekvorm	750
7.1.3.2.4. Literaire teksten	751
7.2. Streven naar beregeling van het bovenregionaal Nederlands	753
7.2.1. Tongvallen en taalgebruik van <i>fatsoenlijke lieden</i>	753
7.2.2. Schrijftaal als norm voor het bovenregionaal Nederlands	758
7.2.3. Eerste door de overheid voorgeschreven spelling	761
7.2.4. In opdracht van de overheid opgestelde grammaticaregels	765
7.2.5. Voorbeelden van grammaticale voorschriften uit het begin van de negentiende eeuw	768
7.2.5.1. Genus	768
7.2.5.2. Casus	770
7.2.5.3. Persoonlijke voornaamwoorden	772
7.2.6. Pogingen tot inventarisatie van het lexicon	774

7.3.	Voorbeelden van teksten uit de tijd van 1790 tot 1831	775
7.3.1.	Literatuur	775
7.3.1.1.	Proza	775
7.3.1.2.	Lyriek	777
7.3.1.3.	Epigrammen	782
7.3.2.	Brieven	784
7.3.2.1.	Brief van Catharina Rebecca Bilderdijk-Woesthoven aan haar man	784
7.3.2.2.	Brief van een Vlaamse soldaat in dienst van Napoleon	785
7.3.3.	Journalistieke teksten	786
7.3.3.1.	De Leidse buskruitramp	786
7.3.3.2.	Aankomst van de toekomstige koning op het strand van Scheveningen	788
7.3.3.3.	Willem I tot koning uitgeroepen	789
7.3.3.4.	Einde van de Tiendaagse veldtocht	790
7.3.4.	Openlijke bekendmakingen	791
7.3.4.1.	<i>Bataven!</i>	791
7.3.4.2.	<i>Oranje boven!</i>	794
7.3.4.3.	Proclamatie van de toekomstige koning Willem I	795

8. Verlos ons van den preektoon, Heer!

	Verbreiding en reglementering van het bovenregionaal Nederlands in de negentiende eeuw na het ontstaan van België (1830-1900)	797
8.1.	Toenemende kansen voor de verbreiding van het bovenregionaal Nederlands	798
8.1.1.	Politieke en maatschappelijke vernieuwingen in Nederland (1830-1900)	798
8.1.2.	Consolidatie van de bovenregionale Nederlandse communica- tiegemeenschap	804
8.1.2.1.	De betekenis van onderwijsvernieuwingen voor het bovenregionaal Nederlands	805
8.1.2.2.	Verspreiding van het bovenregionaal Nederlands door media	806
8.1.2.2.1.	Pers	807
8.1.2.2.2.	Theater	810
8.1.2.2.3.	Boekhandel en bibliotheek	816
8.1.2.2.4.	Communicatie via literaire teksten	818
8.1.2.2.5.	Post, telegraaf, telefoon	823
8.1.2.3.	De betekenis van het toenemend personenverkeer voor de communicatie	824

8.1.2.4.	De roep om cultivering van een 'beschaafd' Nederlands	826
8.1.2.5.	De wetenschappelijke beoefening van de Nederlandse taal en letteren	829
8.1.2.6.	Nederlands in de overzeese gebieden	831
8.1.2.6.1.	De status van het Nederlands in Azië	832
8.1.2.6.2.	Nederlands en Afrikaans in Zuid-Afrika	834
8.1.2.6.3.	Nederlands in Noord-, Midden- en Zuid- Amerika	839
8.2.	Verdere codificatie en inventarisatie van het Nederlands	840
8.2.1.	Aanpassingen van de spelling	841
8.2.1.1.	De Vries en Te Winkel	841
8.2.1.2.	Kollewijn en zijn medestanders	845
8.2.2.	Grammaticale beregelingen van het Nederlands	850
8.2.3.	Beschrijvingen van de Nederlandse woordenschat	860
8.3.	Voorbeelden van literaire teksten van een oudere generatie Nederlandse auteurs	864
8.3.1.	Lyriek	864
8.3.2.	Proza	866
8.4.	Nederlands in de nieuwe Belgische staat	871
8.4.1.	Ontstaan en ontwikkeling van België (1830-1900)	871
8.4.2.	Veranderende status van het Nederlands in het negentiende- eeuwse België	875
8.4.2.1.	Verbetering van het Belgische onderwijs	880
8.4.2.2.	Bovenregionaal integrationisme ondanks Vlaams particularisme	881
8.5.	Voorbeelden van literaire teksten van Belgische schrijvers	885
8.5.1.	Lyriek	885
8.5.1.1.	Jan Frans Willems' lofzang op het Nederlands	885
8.5.1.2.	Guido Gezelles pure poëzie	887
8.5.2.	Proza	890
8.5.2.1.	Hendrik Conscience's afrekening met Franstalige tegenstanders	890
8.5.2.2.	Guido Gezelles uitgesproken mening over taalgebruik	893
8.6.	Schrijftaal versus gesproken taal	894
8.6.1.	Schrijvers als vernieuwers van de schrijftaal	894
8.6.1.1.	Multatuli	896
8.6.1.2.	De Tachtigers	903
8.6.2.	Streven naar modernisering van de schrijftaal	909

8.7. Voorbeelden van teksten uit de tweede helft van de negentiende eeuw	911
8.7.1. Literatuur	911
8.7.1.1. Proza van Multatuli	911
8.7.1.2. Lyriek van de Tachtigers	916
8.7.1.3. Proza van Lodewijk van Deysssel	919
8.7.2. Brieven	920
8.7.2.1. Brief van Vincent van Gogh aan zijn moeder	920
8.7.2.2. Brief van Herman Gorter aan Willem Kloos	922
8.7.3. Journalistieke teksten	922
8.7.3.1. Alexandrine Tinnes speurtocht naar de bronnen van de Nijl	922
8.7.3.2. De eeuwwisseling	923

9. De spraakmakende gemeente aan het woord

Doorbraak van het 'Algemeen Beschaafd Nederlands' in de eerste helft van de twintigste eeuw (1900-1945)	927
9.1. Verbreiding en toenemende standaardisatie van het 'Algemeen Beschaafd Nederlands'	928
9.1.1. Nederland tot het eind van de Tweede Wereldoorlog (1900-1945)	928
9.1.2. Opkomst van het ABN, teruggang van het dialect in het Noorden	934
9.1.2.1. Onderwijs	937
9.1.2.2. Binnenlandse migratie	938
9.1.2.3. Ontwikkeling van de massamedia	939
9.1.2.3.1. Pers	940
9.1.2.3.2. Verspreiding van boeken	944
9.1.2.3.3. Enkele aspecten van de communicatie via literaire teksten	945
9.1.2.3.4. Podiumkunsten	954
9.1.2.3.5. Film	958
9.1.2.3.6. Radio	961
9.1.2.4. Mobiliteit	964
9.1.2.5. Telegraaf, telefoon, post	966
9.1.3. Het Nederlands in Nederlands-Indië	966
9.1.4. Dichters en schrijvers als vernieuwers van de taal	969
9.1.5. Modernisering van de spelling	978
9.1.6. Enkele ontwikkelingen op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde	982
9.2. Het Nederlands in België in de eerste helft van de twintigste eeuw	987
9.2.1. België tot het eind van de Tweede Wereldoorlog (1900-1945)	987

9.2.2.	Voortzetting van de taalstrijd in België	991
9.2.3.	Territoriale eentaligheid	993
9.3.	Voorbeelden van teksten uit de eerste helft van de twintigste eeuw	994
9.3.1.	Literatuur	994
9.3.1.1.	Lyriek	994
9.3.1.2.	<i>De vis wordt duur betaald</i> . Fragment uit Herman Heijermans' toneelstuk <i>Op hoop van zegen</i>	999
9.3.2.	Brieven	1000
9.3.2.1.	Brief van Eddy du Perron aan Menno ter Braak over Maurice Roelants	1000
9.3.2.2.	Brief van Menno ter Braak aan Eddy du Perron over Maurice Roelants en Vlaamse auteurs	1002
9.3.2.3.	Imaginaire brief van Anne aan Kitty over de ophanden zijnde bevrijding in <i>Het Achterhuis</i>	1004
9.3.3.	Journalistieke teksten	1005
9.3.3.1.	Artikel in <i>Vooruit</i> over de slag rond Leuven	1005
9.3.3.2.	<i>Nederland voor Oranje</i> in het eerste nummer van <i>Vrij Nederland</i>	1006
9.3.4.	Culturele en politieke teksten	1008
9.3.4.1.	Fragment uit een toespraak van Felix Timmermans over Hendrik Conscience	1008
9.3.4.2.	Albert Verwey over Vlaanderen in zijn <i>Holland en de oorlog</i>	1010
9.3.4.3.	Johan Huizinga over <i>De wording van onze nationaliteit</i>	1011

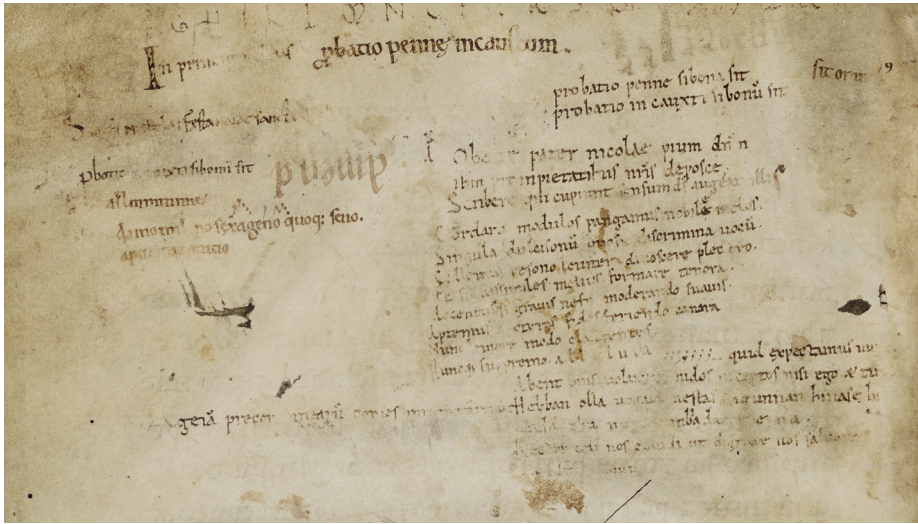
10. Eenheid in verscheidenheid

	Het Algemeen Nederlands sinds de Tweede Wereldoorlog (1945-heden), taalinterne ontwikkelingen in de nieuwste tijd	1015
10.1.	Toenemende dominantie van het Algemeen Nederlands	1015
10.1.1.	Algemeen Nederlands als communicatiemiddel in Nederland	1019
10.1.1.1.	Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog (1945-heden)	1019
10.1.1.2.	De suprematie van het Algemeen Nederlands in Nederland	1024
10.1.1.3.	Groei van het voortgezet onderwijs in Nederland	1025
10.1.1.4.	De betekenis van binnenlandse migratie en van immigratie voor de ontwikkeling van het Nederlands in het Noorden	1026
10.1.2.	Verspreiding van het Algemeen Nederlands door de media in het Nederlandse taalgebied	1029
10.1.2.1.	Pers	1030

10.1.2.2.	Productie en receptie van boeken	1032
10.1.2.3.	Enkele gegevens over de productie, bemiddeling en receptie van esthetische teksten	1033
10.1.2.4.	Podiumkunsten	1043
10.1.2.5.	Radio, televisie en digitale media	1051
10.1.3.	Mobiliteit	1056
10.1.4.	Toenemende beoefening van de neerlandistiek	1057
10.2.	Het Nederlands in België	1076
10.2.1.	België sinds de Tweede Wereldoorlog (1945-heden)	1076
10.2.2.	Het bovenregionale Nederlands in België	1080
10.2.3.	Consolidatie van het Algemeen Nederlands in België	1081
10.2.4.	Enkele kenmerken van gesproken Nederlands in Nederlandstalig België	1089
10.3.	Het Nederlands in Midden- en Zuid-Amerika	1094
10.3.1.	Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen in de moderne tijd	1094
10.3.2.	De status van het Nederlands in Suriname	1097
10.3.3.	Enkele kenmerken van gesproken Surinaamse variëteiten van het Nederlands	1100
10.3.4.	De positie van het Nederlands op de Antillen	1104
10.3.5.	Enkele kenmerken van gesproken Antilliaanse variëteiten van het Nederlands	1105
10.4.	Aanpassingen van de spelling sinds de Tweede Wereldoorlog	1108
10.5.	Voorbeelden van taalexperimenten in esthetische teksten	1118
10.6.	Voorbeelden van teksten van na de Tweede Wereldoorlog	1131
10.6.1.	Enkele spraakmakende esthetische teksten	1131
10.6.1.1.	Experimentele poëzie	1131
10.6.1.2.	Simon Carmiggelt, <i>Het woord</i>	1134
10.6.1.3.	Louis Paul Boon, <i>Over alles een groot kruis</i>	1135
10.6.1.4.	Marga Minco, <i>De mannen</i>	1136
10.6.1.5.	Enkele teksten van podiumkunstenaars	1139
10.6.1.6.	Een toekomstige verleden tijd in Ramsey Nasrs <i>mi have een droom</i>	1140
10.6.2.	Journalistieke teksten	1142
10.6.2.1.	Artikel in <i>Het Parool</i> over de overwinning van de geallieerden	1142
10.6.2.2.	Artikel over de Belgische koningskwestie in <i>Het Vrije Volk</i>	1143
10.6.2.3.	Artikel over de watersnoodramp van 1953 in <i>De Telegraaf</i>	1144

10.6.2.4.	Provo's fietsenplan in <i>Provo</i>	1146
10.6.2.5.	Artikel over de millenniumwisseling in <i>De Volkskrant</i>	1147
10.7.	Enkele vernieuwingen in het Nederlands in de nieuwste tijd	1149
10.7.1.	Voorbeelden van veranderingen in het gesproken Nederlands	1150
10.7.2.	Enkele syntactische en morfologische vernieuwingen	1157
10.7.2.1.	Vernieuwingen binnen naamwoordelijke constituenten	1158
10.7.2.1.1.	Titels en functies in attributen	1159
10.7.2.1.2.	De positie van <i>zo</i> e.d. in attributen	1160
10.7.2.1.3.	Bijwoorden bij attributieve bepalingen	1160
10.7.2.1.4.	Meerledige adjectief-, infinitief- en deel- woordgroepen	1161
10.7.2.1.5.	Adverbiale bepalingen in secundaire voorbepalingen	1161
10.7.2.1.6.	De plaats van de attributieve genitief	1163
10.7.2.1.7.	Postnominale attributen	1163
10.7.2.2.	Vernieuwingen binnen werkwoordelijke constituenten	1164
10.7.2.2.1.	Vf2	1165
10.7.2.2.2.	Vf1	1166
10.7.2.2.3.	Vfn, rode en groene volgorde	1168
10.7.3.	Lexicon	1169
10.7.3.1.	Nieuwvormingen	1169
10.7.3.2.	Ingevoerde woorden	1172
10.7.3.3.	Uitgevoerde woorden	1174
11.	Open einde	
	Consolidatie, status en vitaliteit van het Algemeen Nederlands	1177
11.1.	Van vroege vormen van het Nederlands naar een gecultiveerde moedertaal	1177
11.2.	Van een 'beschaafd' Nederlands van 'de elite' naar een Algemeen Nederlands van de massa	1179
11.3.	De status van het huidige Nederlands	1188
11.4.	Perspectieven voor de Nederlandse taal	1192
	Enkele filologische hulpmiddelen	1209
1.	Bibliografieën, zoekwijzers en catalogi	1209
2.	Gedigitaliseerde primaire en secundaire bronnen	1210
3.	Woordenboeken, woordenlijsten	1212

4.	Handboeken en inleidingen op het gebied van de Nederlandse taalkunde	1213
5.	Handboeken en inleidingen op het gebied van de Nederlandse letterkunde	1215
6.	Vaktijdschriften en websites	1216
	Bibliografie	1217
	Register	1265

la. Probatio penna, Bodleian Library, Oxford, codex 340, fol. 169 vers.

lb. Miniatuur met Jan van Ruusbroec, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, codex 19.295-97, fol. 2 vers. Jan van Ruusbroec schrijft op een wastablet terwijl een andere monnik een tekst op perkament kopieert. Tussen de beide geestelijken ligt een codex als resultaat van het schrijfwerk.

II. Jacob van Maerlant, *Rijmbijbel*, Museum Meermanno, Den Haag, codex 10 B 21, fol. 1 vers.